

TAMÁS ROLAND

Wolfgang Palaverrel

Wolfgang Palaver 1958-ban az ausztriai Zell am Zillerben született. Az innsbrucki egyetemen katolikus valláspedagógiát, politológiát és germanisztikát tanult. 1984 és 1987 között az innsbrucki egyházmegyében az ifjúsági lelkipásztorkodás felelőseként tevékenykedett, közben az egyetem katolikus teológiai fakultásán a Fundamentálteológiai Intézet munkatársa volt. 1987-től ugyanott az Erkölcsteológiai és Társadalomtudományi Intézetben dolgozott, 1990-ben teológiai doktorátust szerzett. 1991-92-ben Kaliforniában, a Stanford Egyetem „Nemzetközi Biztonsági és Fegyverzetellenőrzési Központja” keretében végzett kutatásokat. 1997-től Innsbruckban teológia-professzor; érdeklődésének középpontjában a társadalometika kérdései állnak.

Mi, Kelet-Közép-Európában élő emberek hozzászoktunk ahhoz az elmélethez, hogy a társadalmi különbségek felelősek az erőszakért. Ön egy teljesen ellenkező elméletet képvisel.

Társadalmi különbségek — legyenek azok hierarchikus vagy kulturális jellegűek — természetesen létrehozhatnak erőszakot. Ennyiben tehát nem teljesen helytelen a közép-kelet-európai társadalmakban hirdetett nézet. De vajon elég pontos választ ad ez az erőszak okára? A legveszélyesebb erőszakkeltő erő nem a hierarchikus és nem is a kulturális különbség. A hierarchia kapcsán gondoljunk csak egy szokásos példára az irodai élet mindennapjaiból. Empirikus kutatások igazolják, hogy nem a magasabb hierarchikus szinten álló vezetővel szembeni fizetéskülönbség vált ki bennünk irigységet, hanem a velünk egy szinten álló kollégánkkal szembeni legkisebb különbség. Hogy a főnök a többszörösét keresi a miénknek, azt viszonylagos nyugalommal fogadjuk. De az egyenrangúval szembeni legkisebb fizetéskülönbség már okot ad a sanda tekintetre, amely könnyen haraghoz és erőszakhoz vezethet. Hasonló a helyzet a kulturális különbségekkel. Olyan nézetek, mint például Samuel Huntington elmélete a „kultúrák harcá”-ról, inkább a figyelemelterelésnek és megnyugtatósnak szolgálnak, mintsem tisztáznák az erőszak okait. Már Sigmund Freud utalt a „legkisebb különbségben való tetszelgésre”, amely szerint szomszédos népek között sokkal gyakoribbak és valószínűbbek a konfliktusok, mint olyan kultúrák között, amelyek alig kapcsolódnak egymáshoz, hiszen a vitatkozáshoz sok közös pontnak kell lennie. A német esszéíró, Hans Magnus Enzensberger pontosabb Huntingtonnál, amikor megállapítja, hogy „a megvetett Másik eredetileg mindig a Szomszéd, és az Idegen csak akkor válik a határ másik oldalán lévő Ellenséggé, amikor már sok dologban közösség alakult ki”. Ezeket az összefüggéseket leginkább talán René Girard mimetikus elméletének segítségével tudjuk rendszerbe foglalni.

Girard szerint az emberi konfliktusok gyökere nem az agresszív ösztön, hanem a rivalizálás, amely könnyen átléphet irigységbe. Mindenekelőtt arra vágyakozunk, amire mások vágyakoznak. Minél nagyobb a hasonlóság példaképeink és közöttünk, annál inkább vágyakozunk azokra a tárgyakra, amelyekre ők vágyakoznak. Ha azonban nem lehetséges ezen tárgyak közös birtoklása, akkor a pusztító rivalizálás, a konfliktus és végül az erőszak szinte elkerülhetetlen.

Ha ez így van, nem kellene azt mondanunk, hogy éppen a mai demokrácia jelenti a legnagyobb veszélyt?

A demokrácia valóban a politikai közösség veszélyes formája. Éppen az egyenlőség hangsúlyozása teszi ki a demokráciát a mimetikus fertőzés és rivalizálás veszélyének. De emiatt le kellene mondanunk a demokráciáról? Semmiképp! A demokrácia, amely megtestesíti minden ember alapvető egyenlőségét, és éppen a zsidó-keresztény kinyilatkoztatás és a felvilágosodás hagyományából fejlődött ki, morális szempontból a politikai fejlődés csúcsa. A demokratikus egyenlőséghez vezető lépést nem szabad, de nem is lehet meg nem történné tenni. Alexis de Tocqueville, a nagy francia történész és szociológus a 19. században gondosan tanulmányozta az USA akkori demokráciáját, és arra a megállapításra jutott, hogy a demokratikus egyenlőség felé tartó fejlődést hosszú távon nem lehet feltartóztatni. Ez olyan lenne, mintha az ember ellenszegülne Isten akaratának. Tocqueville előtt azonban nem voltak ismeretlenek a demokratikus egyenlőségből fakadó problémák sem. Girard kifejezetten visszanyúlt az ő felismeréseire, amikor megállapította, hogy a minden ember között meglévő demokratikus rivalizálás sok frusztrációt és haragot válthat ki. Mivel azonban nem mehetünk vissza a demokrácia előtti világba, erősítenünk kell a demokrácia fejlődésének előfeltételeit. Tocqueville a vallást kifejezetten a demokrácia egyik fontos alapjának tartja. A vallásos hit a demokráciában még fontosabb, mint a múlt korábbi politikai uralkodó formáiban.

Ha valóban ilyen nagy világunkban az erőszak veszélye, nem kellett volna már korábban elpusztulnia ennek a világnak?

Az erőszak veszélyét valóban nem becsülhetjük le. Girard szerint az erőszakot az emberi kultúrák kezdetén az úgynevezett bűnbakmechanizmussal tartották féken. A mindenki közötti erőszakot egy erőszakgátló béke váltotta fel, amely abból fakadt, hogy mindenki egy ellen fordult. A vallási áldozatok arra szolgáltak, hogy ezt a békét hosszú távon biztosítsák. A politikai életben meglévő barát-ellenség minta is annak következményeként értelmezhető, hogy a kultúra alapja a bűnbakmechanizmusban van. Mindig az a kérdés, hogy miként lehetséges a csoporton belül lappangó erőszakot egy közös ellenség ellen fordítani. Az eredeti bűnbakmechanizmusban ez a csoport egyik tagjával szemben történt, akik megöltek vagy kitesztették, majd üdvöt hozó istenként tiszteltek. Politikailag szembenálló államok vagy csoportok az erőszak megfékezésének ezt a mintáját követik. A külső ellenség egységet ad a társadalom belsejében. Visszatekintve még a hidegháború is úgy

mutatkozik meg, mint az erőszak kifelé történő levezetésének formája. Minél inkább átlátjuk azonban az erőszakfékező formákat, annál kevésbé tudnak azok békét teremteni. Ezért joggal utasítjuk el, hogy ártatlanok áldozata biztosítsa mások békéjét. Ezenkívül a technikai fejlődés olyan fegyvereket adott kezünkbe, amelyekkel néhány évtized óta lehetségessé vált az egész emberiség megsemmisítése. Mivel az erőszak megfékezésének azon formái, amelyek az ősi bűnbakmechanizmusban gyökereztek, egyre inkább elvesztették erőszakfékező erejüket, arra kényszerülünk, hogy az erőszak problémáját gyökerében orvosoljuk: az erőszakhoz vezető mimetikus rivalizálásban. Ha nem járunk sikerrel, akkor az a veszély fenyeget, hogy maguk az emberek idéznek elő egy eddig elképzelhetetlen kiterjedésű katasztrófát.

A tavalyi budapesti zavargások után, a továbbra is feszült társadalmi helyzetben a 89-es fordulat néhány résztvevője úgy fogalmazott: Azt hittük, a fordulat megtörténhet erőszak nélkül — de tévedtünk. Valóban elkerülhetetlen az erőszak?

Girard szerint a mimetikus elmélet az emberi együttélés sok jelenségét megmagyarázza. De vajon mivel indokolja Girard, hogy éppen ő jutott el ezekre a felismerésekre?

Lát reményt Girard a békés megoldásra? Lenne ebben szerepe az Evangéliumnak, illetve az egyháznak?

Elutasítom azt a választ, hogy az erőszak elkerülhetetlen. Ez az álláspont az erőszakot ontológiai kategóriává emeli, és ezzel rejtve a világ uralkodó tényezőjévé teszi. A modern gondolkodás hajlamos erre a megközelítésre. Hobbes, Marx vagy Sartre az erőszakot ebben az értelemben isteni szintre emelték, amelynek szüntelenül áldozatot kell bemutatnunk. Nem éppen a 89-es vérnélküli forradalmak adnak egyértelmű példát arra, hogy erőszak nélkül is legyőzhető egy óriási katonai erővel rendelkező hatalom? Közelmúltunknak ezt a fontos tapasztalatát nem felejtethetjük el. A modern fegyvergyártás — a tömegpusztító fegyverek megléte — létszükségleté teszi, hogy a konfliktusokat erőszakmentesen oldjuk meg.

Úgy hiszem, erre a kérdésre többrétű válasz adható. Girard ezt az elméletet nem feltalálta, és nem tartja magát egyedülálló zseninek, aki hirtelen felfedezte „a régi idők titkait”, hogy egyik fontos könyvének címe utaljak. Elméletét először is a nagy európai regényíróknak — Cervantestól Dosztojevskijig — köszönheti, akik műveikben úgy látták, hogy az emberi együttélést a mimetikus vágyakozás irányítja. Girard figyelmes olvasóként rendszerezte az írók felismeréseit. De minek köszönhetik ezek az írók az emberről nyert átfogó felismeréseiket? Saját büszkeségük és kicsinyes hiúságuk legyőzésének, amely őket a mimetikus rivalizálás bábfigurájává tette. Ez a megtérés a kegyelem megtapasztalásán alapszik, mint ahogy Péter és Pál példája mutatja az Újszövetségben. Aki figyelmesen olvassa Girard *Mensonge romantique et vérité romanesque* című első könyvét, az felismeri, hogy Girard esetében is a kegyelemből fakadó megtérés adta életművének kiindulópontját.

Az én értelmezésem szerint Girard olyan gondolkodó, aki mindig remél, és lát esélyt a békére. Ugyanakkor nem naiv, és felismeri az apokaliptikus helyzetet, amely különösen modern világunkat jellemzi. Természetesen keresztény gondolkodónak tartja magát, aki szerint a kereszténységnek és az egyháznak van válasza az erő-

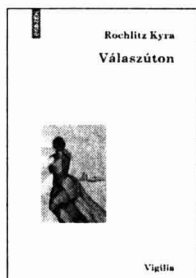
szak veszélyére. A bibliai kinyilatkoztatás egyik nagy érdemét abban látja, hogy leleplezte a bűnbakmechanizmust. Az, hogy ma egyre kevésbé fogadjuk el emberek feláldozását a viszonylagos béke érdekében, elsősorban a keresztény gondolkodás elterjedésének következménye. Ezenkívül az Újszövetség a mimetikus rivalizálásra is választ kínál. Girard számára Jézus Krisztus olyan példa, aki megmutatja, hogy a mimetikus vágyakozás nem vezet szükségképpen erőszakhoz, hanem mint pozitív utánczás — vagyis az Istenre és az örök javakra irányuló mimetikus vágyakozás — az embereket segítheti, és Istenhez vezetheti. Végző soron azonban mindent Isten kegyelme tesz lehetővé, amely kiszabadít minket, embereket, rivalizálásunk és bűnbakokra vadászásunk zsákutcáiból. Girard elméletének segítségével egyébként az is felismerhető, hogy miként járul hozzá a többi világvallás a békés megoldáshoz. Girard apológiája a kereszténység mellett, véleményem szerint, nyitott minden olyan vallási hagyomány felé, amely egyetemes irányultságú, és hangsúlyozza a pozitív utánczás jelentőségét.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

A Vigilia/Esszék sorozatban megjelent kiadványok:

Balassa Péter: <i>Az egyszerűség útjai, sötétben . . .</i>	1.300,-
Máthé Andrea: <i>Útvesztőben</i>	1.100,-
Beney Zsuzsa: <i>Möbius-szalag</i>	1.500,-
Visky András: <i>A különbözőség vidékén</i>	1.600,-

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Rochlitz Kyra: *Válaszúton*

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Vigilia Kiadóhivatalban:
1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.
Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444